

ЗАСОБИ КОМІЗМУ В ОНОМАСТИКОНІ НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

С.І. Сотникова, канд. філол. наук (Харків)

У статті розглядаються особливості прояву комізму в номінативному полі німецької народної казки, яке складається з апелятивних назв та конструкцій, прізвиськ і власне імен. На основі лінгвостилістичного аналізу текстів казок вивчаються основні засоби комічної номінації у різних лексико-семантичних підгрупах антропонімічного поля і виділяються метафорично, метонімічно і іронічно переосмислені імена, а також власне імена, які створюють комічний ефект завдяки багатому фоновому потенціалу.

Ключові слова: комізм, німецька народна казка, непряма вторинна номінація, ономастикон.

С.И. Сотникова. Средства комизма в ономастиконе немецких народных сказок. В статье рассматриваются особенности проявления комизма в номинативном поле немецкой народной сказки, состоящем из апеллятивных названий и конструкций, прозвищ и собственно имен. На основе лингвостилистического анализа текстов сказок изучаются основные средства комической номинации в разных лексико-семантических подгруппах антропонимического поля и выделяются метафорически, метонимически и иронично переосмысленные имена, а также собственно имена, создающие комический эффект благодаря богатому фоновому потенциалу.

Ключевые слова: комизм, немецкая народная сказка, непрямая вторичная номинация, ономастикон.

S.I. Sotnykova. Features of comic in the onomastic field of the German folk tales. This article considers the characteristics of the manifestation of the comic in the nominative field of German folk tales that consists of appellative names and constructions, nicknames and proper names. The main features of the comic nomination in the variable subgroups of the antroponymic field on the basis of the linguo-stylistic analysis of the folk tales texts have been described and the metaphorically, metonymically and ironically reconsidered names, as well as proper names, that led to the comic effect based upon a rich background potential, have been determined.

Key words: the comic, German folk tale, non-direct secondary nomination, onomastic field.

Фольклорні твори, зокрема, народні казки, являють собою духовну спадщину народів, акумулюють багатотисячний життєвий досвід, відображають постійно пульсуючий процес пізнання навколишнього світу людиною і представляють чудовий матеріал для вивчення особливостей світосприйняття того чи іншого народу. Об'єктом розгляду у даній роботі став ономастикон німецьких народних казок. У якості предмета вивчення послужили лінгвостилістичні засоби комізму, що проявляються в номінаціях казкових персонажів. Методом дослідження полягала у виявленні особливостей прояву комізму в лексико-семантичних підгрупах антропонімічного поля людини. Матеріалом аналізу слугували збірки текстів німецьких народних казок (675 текстів).

У контексті сучасної антропоцентричної парадигми в лінгвістичній науці помітною залишається

необхідність теоретичного осмислення духовних цінностей народів, їх мовної картини світу, яка відображається у фольклорі, що підкреслює актуальність даної роботи.

Уявлення про комічне як елементи світосприйняття народу носять етноспецифічні риси, які проявляються, зокрема, при описі діючих осіб казок, що відбувається з застосуванням комічних номінацій, а також у характеристиці їх зовнішності, міміки та рухів. Невідповідність зображуваних якостей персонажів загальноприйнятим, традиційним нормам проявляється в основному на лексико-семантичному рівні, і такий алогізм отримує своє вираження в певній стилістичній фігурі.

Лексико-семантичний рівень мови найбільш адекватно відображає національну картину світу, що пояснюється загальною властивістю словникового складу мови реагувати на позамовні фак-

тори і фіксувати всі сторони національного буття, у центрі якого знаходиться людина у різних сферах трудової і духовної діяльності з її думками, почуттями, прагненнями та інтересами.

Орієнтація на людину як точку відліку, яка відображає антропоцентризм моделі світу [3, с. 8], відбивається у мовній панорамі казки у значній кількості імен-позначень, детермінованих біо-фізіологічними, соціальними та динамічними характеристиками об'єкту номінації.

Для казок дуже важливий вибір і номінація героїв, оскільки цей факт надалі може суттєво вплинути на весь розвиток сюжету. У цілому, номінативне поле казки складається з апелятивних назв та конструкцій, їх заміників та власне імен, які і створюють ономастикон тексту [2, с. 56].

Власне імена представлені в казках основними лексико-семантичними групами:

- 1) прізвиська людей (*Doktor Allwissend, Bärenhäuter*);
- 2) власне імена (*die kluge Else, Katherlieschen*);
- 3) назви-міфони́ми (*Tod, Gott*);
- 4) зооніми (*Fundvogel, Reinecke-Fuchs*).

Проведене дослідження виявило, що лише назви-міфони́ми не вживаються в казках у якості елементів створення комічного ефекту.

Центральною ланкою у смисловій структурі більшості казок, у їх ідейно-тематичному наповненні є семантичне поле людини. Лексеми з семантикою номінації особи, які містять елементи комізму, доповнюють і збагачують мовну картину світу, яка входить до сміхової культури того чи іншого народу.

Аналіз ономастичних парадигм власне імен, що вживаються в якості елементів комізму, свідчить про те, що в німецьких народних казках переважають комічні прізвиська персонажів, які даються їм оповідачем або ж, як це спостерігається набагато частіше – іншими героями казок.

Прізвисько персонажа символізує нерозривний зв'язок позначуваного з позначенням [4, с. 3], і цей зв'язок імені з образом досить прозорий. Експлікація прізвиська в структурі художнього цілого актуалізує характерні особливості носія, риси внутрішнього світу (наприклад, *Dummbart, Bruder*

Lustig) або зовнішності (наприклад, *Drosselbart* – бороду, як у дрозда, *das Weinfass* – огрядність людини, *Daumesdick* – маленький зріст (завбільшки з палець), *des Teufels rußiger Bruder* – зовнішній вигляд солдата, який змушений служити чортові).

Комічна номінація виконує в тексті казки важливу характерологічну та оцінну функцію, оскільки через використання епічної техніки простого називання в казках, як правило, відсутній детальний опис тих чи інших якостей персонажа, які створюють комічний ефект, і в самому виборі найменування, прізвиська героя казки імплікується насмішкувате ставлення до нього з боку інших казкових героїв чи автора/розповідача.

Характерною особливістю казок є існування при прізвиськах мотивованого контексту, який пояснює вживання того чи іншого найменування для позначення художнього образу. При цьому розрізняються “прозорий” контекст, де мотивація виражена експліцитно, і прихований, або імпліцитний контекст, де застосування номінації визначається екстралінгвістичними чинниками, виходячи з фонових знань мовця і реципієнта про навколишній світ, про його закономірності.

У першому випадку мотивація прізвиська представлена автором /оповідачем: дається коротка “передісторія” виникнення подібного найменування. Наприклад, у казці “*Daumerlings Wanderschaft*”:

“*Ein Schneider hatte einen Sohn, der war recht klein geraten und nicht größer als ein Daumen, darum hieß er auch der Daumerling*” [5, с. 343].

У іншому випадку мотивація найменування виражена імпліцитно – слухач/читач здогадується про причини застосування тієї чи іншої номінації для характеристики образу, виходячи зі свого особистого життєвого досвіду, асоціативного мислення. При цьому казковий персонаж може бути представленим читачеві/слухачеві вже з таким найменуванням, без спеціального “вступу”:

“*Es war einmal ein großer Krieg, und als der Krieg zu Ende war, bekamen viele Soldaten ihren Abschied. Nun bekam der Bruder Lustig auch seinen Abschied und sonst nichts als ein kleines Laibchen Kommissbrot und vier Kreuzer an Geld*” [5, с. 226].

Однак причина такої номінації стає зрозумілою з подальшого розвитку сюжету, де в діях персонажа проявляються риси, що стали причиною появи цього імені, а саме – веселий характер, кмітливість та оптимізм казкового героя.

Інші випадки, де відсутність спеціального авторського “представлення” персонажа компенсується достатньо прозорим зв’язком між прізвиськом і образом, досить часто зустрічаються в казках. Наприклад, у казці “*Das tapfere Schneiderlein*” – звернення велетня до шевця: “*du Erpelmännchen*”, героя казки “*Die zwei Brüder*” – до ворожки: “*Alte Meerkatze*”.

Причина вживання того чи іншого найменування казкового персонажа у відповідному контекстному оточенні визначається зв’язком між прізвиськом, яке, власне, є непрямою номінацією, і лексичною одиницею – смисловим корелятом цього імені. Механізм формування семантичної структури непрямих номінацій у казковому тексті будується на основі присвоєння денотату “чужого” сигніфіката. Сигніфікативний зміст переосмисленого значення виступає при повторній непрямій номінації у ролі чіткої внутрішньої форми, яка є посередником між новим значенням і його відношенням до дійсності.

Так, наприклад, у непрямій номінації *Grashüpfer* актуалізується сигніфікативний зміст – маленький зріст коника-стрибунця – для застосування його по відношенню до іншого денотата – хлопчика крихітного зросту [5, с. 343].

Непряма номінація розрахована зазвичай на притягнення уваги до якоїсь властивості денотата, що вже має своє позначення, і є іносказанням по відношенню до первинного імені референта. Вживаючи у своїй мові вторинне пряме найменування, адресант прагне таким чином представити об’єкт дійсності у новому ракурсі.

Переосмислення імені, що лежить в основі створення комічних прізвиськ у німецьких народних казках, відбувається у вигляді метафори, метонімії і іронії.

При розгляді комічних прізвиськ-метафор із денотативної області “людина” виявляється, що в казках метафорична номінація цієї області про-

являється в характеристиці переважно рис зовнішності людини за допомогою засобів образності, які в прямому значенні означають головним чином неживі об’єкти або представників тваринного світу. Виникненню комічного ефекту сприяє той факт, що сигніфікативний зміст переосмисленого значення містить у собі елементи поняття, негативного в естетичному плані (негідне, мізерне, потворне та ін.), того, що суперечить моральним і естетичним ідеалам.

“*Du hast lange Beine*”, sprach der Trommler, “und kannst schneller laufen als ich, trag mich zum Glasberge, so will ich den Meinigen ein Zeichen zum Rückzug geben, und sie sollen dich diesmal in Ruhe lassen”.

“Komm her, *Wurm*”, sprach der Riese, “setze dich auf meine Schulter, ich will dich tragen, wohin du verlangst” [5, с. 584].

У даному контексті вжите переосмислене ім’я *Wurm* по відношенню до референта *der Trommler* являється алогічним на словесному рівні, оскільки порушуються норми смислової сумісності слів (*Wurm* – представник тваринного світу, *der Trommler* – людина). Цей алогізм створює комічний ефект, оскільки негативна властивість, що лежить в основі сигніфіката і за якою проводиться аналогія (у даному випадку – маленький зріст), виглядає незвично у порівнянні з естетичними ідеалами мовця, суперечить нормі, яка прийнята у його оточенні.

У розглянутих текстах казок рідше вживається інший різновид вторинної непрямой номінації – метонімії, коли відбувається процес заміни лексичного корелята на пряме найменування, основане на ознаках суміжності, очевидних і поверхневих. Сигніфікативний зміст знаходить у цьому випадку своє експліцитне вираження у непрямому метонімічному найменуванні (у той час як у випадку вживання метафори сигніфікативний зміст переосмисленого значення імплікується).

У німецьких народних казках у випадку комічного зображення персонажа ознака, що есплікується в метонімічній номінації, завжди характеризує зовнішність героя, при чому вживається метонімія виключно в мові казкових персонажів узуально

або в якості okazіоналізма. Наприклад, у казці “*König Drosselbart*”:

“*Und so hatte sie an jedem etwas auszusetzen, besonders aber machte sie über einen guten König lustig, der ganz oben stand und dem das Kinn ein wenig krumm gewachsen war. “Ei,” rief sie und lachte, “der hat ein Kinn, wie die Drossel einen Schnabel!” Und seit der Zeit bekam er den Namen Drosselbart”* [5, с. 271].

Об’єктом осміювання принцесою стала зовнішність молодого короля, а саме – підборіддя, яке нагадувало їй дзьоб дрозда. Саме непряме найменування *Drosselbart*, якщо воно стосується лише референта – *der Bart*, являє собою метафоричне переосмислення за ознакою схожості (сигніфікат *krumm* є спільним для двох денотатів – *die Drossel, der Bart*). Однак у випадку найменування людини ця композиція являє собою метонімію, оскільки замість лексичного корелята (*der König*) для позначення референта вживається номінація, що експлікує лише один компонент значення (лише одна частина тіла – борода – стає замінником повнозначного імені людини).

Комічні прізвиська-метонімії при звертанні можуть обмежуватися і okazіональним вживанням, не становлячись широко вживаними навіть у межах однієї казки, як, наприклад, у казці “*Rumpelstilzchen*” прізвисько *Schnürbein*, побудоване за принципом перенесення назви однієї частини тіла (*das Bein*) на найменування істоти.

Як і в випадку з метафоричними номінаціями, метонімії у казці зустрічаються обов’язково поряд з лексичним корелятом – прямим позначенням референта, яке розміщене в лівому контексті. Вживання метонімічних комічних номінацій у всіх випадках обмежене прямою мовою казкових персонажів.

Ще один різновид переосмислення імені – іронія – будується на основі одночасної реалізації значень-антагоністів, значень, антонімічних одне одному. Іронічне вживання вторинної непрямої номінації людей в німецьких казках досить обмежене, однак воно є дуже дієвим засобом створення комічного ефекту. Так, комічно звучить звернення розбійників до Хлопчика-з-пальчик у казці “*Daumerlings Wanderschaft*”:

Als sie das Schneiderlein sahen, dachten sie: “So ein kleiner Kerl kann durch das Schlüsselloch kriechen und uns als Dietrich dienen”. “Heda”, rief einer, “du Riese Goliath, willst du mit mir zur Schatzkammer gehen” [5, с. 343].

Вживання мовцем іронічно переосмисленого найменування у даному випадку має на меті звернути увагу на крихітний зріст казкового персонажа, висловити критично-насмішкувате ставлення адресанта до адресата. Причиною висміювання саме і стала незвичайна зовнішність, точніше – зріст казкового героя.

Ономастикон казок представлений також власне іменами, які в контексті сприймаються як комічні і володіють багатим фоновим потенціалом, який традиційно склався у того чи іншого народу, оскільки такі імена стали вже загальними для позначення якихось негативних рис (здебільшого безглуздості, лінощів). Власне ім’я зазвичай, указуючи на один конкретний об’єкт, не класифікує його. Так, ім’я *Ferdinand*, взяте поза конкретною комунікативною ситуацією, не має денотативного значення, не володіє власним референтом, закріпленням за ним у свідомості суспільства, і тому позбавлене оцінної сили.

На відміну від прізвиськ, власне імена самі по собі, без залучення контексту, виявляють у своєму змісті повну відсутність якісної інформації про референт, однак можуть містити суб’єктивне ставлення до нього (так, в іменах зі зменшувальними суфіксами *-chen, -lein (Katerlieschen)* актуалізується авторська модальність, емоційно-оцінне значення).

При називанні казкового героя його ім’я стає тематичним словом, яке в різних казках може мати зовсім різні контексти. Так, наприклад, чоловіче ім’я *Hans*, яке найбільш часто вживається в німецьких народних казках, може бути співвіднесеним з різними референтами, які повністю відрізняються один від одного своїми денотатами (так, герой казки “*Der Eisenhans*” – це богатир, смілий і хоробрий; “*Der Spielhans*” – запальний, веселий, безтурботний, але кмітливий і хитрий чоловік; “*Hans im Glück*” – дурень). Таким чином, ім’я входить у текст семантично порожнім, готовим прийняти

будь-яке наповнення. Наповнення його змісту відбувається поступово, за допомогою зображення дій, мови персонажа, оцінки його здібностей, яка дається автором/розповідачем чи іншими персонажами. І якщо на початку тексту казки ім'я може бути семантично недостатнім, то в кінці сюжету воно вже семантично збагачене і виступає як сигнал, що викликає широкий комплекс певних значень, які закріплюються за даним іменем у даному контексті [1, с. 110] і можуть переноситися також і в узуальне вживання, викликаючи певні конотації, які закріплюють за іменем певну характерологічну ознаку.

При власне іменах казкових героїв, що зображаються в комічному плані, вживаються означення (у прямому чи переносному значенні), які стосуються зовнішнього вигляду персонажів (*die hagere Liese*), їх ментальних якостей (*der gescheite Hans, der dumme Peter, die kluge Else*), ставлення до праці (*der faule Heinz*), що свідчить про наявність естетичних і моральних критеріїв народної культури при оцінюванні комізму.

До перспектив дослідження слід віднести розгляд структурно-семантичних особливостей номінацій казкових героїв, а також аналіз та порівняння засобів створення комічного ефекту у залежності від різновидів німецьких народних казок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272с.
2. Лавриненко С. Т. Мовна картина світу в українській фантастичній казці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Лавриненко С. Т. – Дніпропетровськ, 1995. – 19с.
3. Цивьян Т. В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. В. Цивьян / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М. : Наука, 1990. – 207с.
4. Черновалюк І. В. Функціонально-семантичний аналіз власних назв у художньому тексті (на матеріалі творчості І. О. Буніна) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 “Російська мова” / І. В. Черновалюк. – Одеса, 1995. – 17 с.
5. Grimms Märchen [Hrsgg. von G. Merz]. – Wien, Genf, München, New York : Lechner, 1992. – 640 S.